Prasmė kaip teorinis bei metodologinis šiuolaikinės humanistikos principas

Žibartas Jackūnas

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2066 Vilnius Aptariama prasmės sąvoka ir jos metodologinė reikšmė šiuolaikiniams humanitariniams tyrimams, ypač estetikai bei meno filosofijai. Nagrinėjamas interpretacijos, supratimo ir prasmės sąvokų sąryšis, atskleidžiama tipologinė prasmių įvairovė, ryškinami kai kurie supratimo subjekto ir objekto teorinės sampratos aspektai. Atskirai aptariamas bipolinis supratimo akto ir jo išdavos – prasmės – pobūdis bei prasmės ir tiesos santykis. Iškeliamos teorinėje literatūroje, ypač meno gnoseologijos, estetikos darbuose, pastebimos metodologinio redukcionizmo apraiškos, susijusios su supratimo procesų interpretacija: polinkis žmogaus santykį su tikrovės reiškiniais suvokti ir aiškinti tik kaip pažintinį santykį; vienašališka, scentistinė mokslinio pažinimo samprata; mokslinio pažinimo nepagrįstas tapatinimas su viena jo šakų – gamtamoksliniu pažinimu; dėmesio stoka istoriniam supratimo subjekto matmeniui ir kt.

Raktažodžiai: interpretacija, supratimas, prasmė, tiesa, meno epistemologija, estetika, redukcionistinės tendencijos

Vienas svarbiausių stulpų, ant kurių laikosi šiuolaikinės humanistikos teorinės konstrukcijos, yra prasmė. Prasmės sąvoka, kaip pamatinis humanitarinio mąstymo elementas, įgyja tolydžio stiprėjančią metodologinę įtaką, kurios reikšmė humanitariniams tyrimams, tarp jų ir meno epistemologijai, nėra iki galo suvokta.

Prasmės ir nuo jos neatsiejami supratimo, interpretacijos fenomenai plačiausio dėmesio yra sulaukę hermeneutinės filosofijos bei vadinamosios "recepcijos estetikos" atstovų darbuose. Gana išsamiai bei įvairiapusiai prasmės problemos nagrinėjamos analitinėje filosofijoje, kurios interesų lauko centre įsitvirtino kalbos filosofija. Reikšmingų rezultatų, atskleidžiančių prasmės prigimtį ir raišką sociokultūriniame gyvenime, pasiekė lingvistika, semiotika, komunikacijos teorija.

Išvardytoms humanitarinės teorinės minties sritims atstovaujančių tyrinėtojų veikaluose ryškėja prasmės, kaip žmogiškosios būties dėmens, reikšmė; prasmės ir kalbos sąsajos; prasmės referentinių galimybių, gebėjimo išreikšti tiesą priklausomybė nuo kalbos vartojimo konteksto ypatybių; istorinis bei sociokultūrinis pažinimo, prasmės ir jos raiškos procesų apskritai sąlygotumas; individualus, nepakartojamas, konkrečių vietos ir laiko aplinkybių saistomas prasmės išgyvenimo, patyrimo ar supratimo aktų pobūdis bei nemaža kitų dalykų [7], padedančių teoriškai suvokti prasmės prigimtį ir raišką įvairiose sociokultūrinio gyvenimo srityse.

Kita vertus, esama prasmės sampratos ir funkcionavimo aspektų, kurie ligi šiol lieka tyrinėtojų dėmesio paribyje, pavyzdžiui, vertybinio prasmių dėmens vieta, vaidmuo ir raiškos ypatybės skirtingose kultūros šakose; prasmės matmens įtaka pažinimo proceso, jo objekto ir subjekto interpretacijai; kognityvistiškai suvokiamos patirties santykis su įvairiose sociokultūrinio gyvenimo srityse besireiškiančio patyrimo ypatybėmis; šio santykio sampratos spragų lemiamos redukcionistinės tendencijos, neretai atsiveriančios suvokiamų esinių sudaiktinimu, objektyvizacija, autonomizacija, desemantizacija bei dekontekstualizacija.

INTERPRETACIJA IR PRASMĖ

Prasmė – supratimo akto išdava, padarinys. Supratimas hermeneutikoje glaudžiai siejamas su interpretacija. Anot H.-G. Gadamerio (Hans Georg Gadamer), "supratimas ir interpretacija yra, iš esmės, vienas ir tas pats dalykas", bet koks "...supratimas yra interpretacija" [5: 350]. Interpretacija – tai suvokiamas esinio savybes, ryšius atspindinčios informacijos sąveika su interpretacijos akto metu aktualizuojamais asmens patirties elementais. Šie elementai priklauso daugiausia bendriesiems žmogiškojo patyrimo dėmenims, istoriškai išsikristalizavusiems analitinių, sintetinių, apibendrinamųjų proto galių dėka.

Fizinio pasaulio esinių empirinio suvokimo atveju interpretacijos eigoje, pasitelkus aktualizuotus bend-

rosios pažintinės patirties elementus, jusliškai atspindima informacija yra analizuojama, "skenuojama". Šios procedūros išdava – atspindimos informacijos "suskilimas" į dvi dalis: viena informacijos dalis asmens suvokiama kaip atitinkanti apibendrintos patirties dėmenis, kita – kaip neatitinkanti. Atitikimas yra pagrindas, kuriuo remiantis esinys priskiriamas tam tikrai, iš patirties žinomai esinių klasei, t. y. atpažįstamas, suprantamas. Kita informacijos dalis, kuri neaprėpia interpretacijos metu aktualizuojamuose bendrosios patirties elementuose fiksuotų bendrųjų patiriamo esinio savybių, ryšių, suvokiama kaip informacija, atspindinti esinio individualias, atsitiktines, savitas ypatybes, susijusias su konkrečiomis jo empirinės raiškos ir suvokimo aplinkybėmis.

Abi šios informacijos kategorijos yra svarbios suvokiamų reiškinių supratimui. Jei analitinė, skenuojanti mintis suvokiamoje informacijoje neįžvelgia bendrąją pažintinę patirtį atliepiančių dėmenų, esinys šios aktualizuotos bendrosios patirties elementų atžvilgiu empirinio patyrimo akte reiškiasi kaip neatpažįstamas, nesuprantamas, beprasmis. Bet, pabrėžtina, – tik šios aktualizuotos patirties dėmenų atžvilgiu, o ne apskritai. Jei supratimo akte aktualizuotos bendrosios patirties elementai įkūnija pažintinę asmens patirtį, tai ir nesupratimas reikš nesupratimą pažintiniu požiūriu. Kitaip tariant, tiek supratimas, tiek nesupratimas visada yra santykinis, reliatyvus, įkūnijantis tam tikrą interpretacinę perspektyvą.

Supratimas ir nesupratimas yra ir turinio požiūriu vienas kitą determinuojantys veiksniai. Jei supratimo akte aktualizuojamas bendrosios patirties segmentas įkūnija suvokiamo esinio *sąvokoje* fiksuojamus esinio elementus, ryšius, tai supratimo atveju atsiverianti esinio prasmė įkūnys jo *sąvokos* turinyje fiksuojamą informaciją, o nesupratimo atveju – tokios, t. y. esinio *sąvokos* turinį perteikiančios, informacijos stoką, nebuvimą. Ir priešingai. Jei, pavyzdžiui, asmuo remdamasis estetikos teoriniais darbais nepajėgia susidaryti mokslinės meno *sąvokos*, nesupranta jo prigimties, tai prasmė, galinti padėti įveikti šią supratimo spragą, yra ne kas kita kaip mokslinė meno *sąvoka*, definicija.

Interpretacijos, supratimo akte patiriamas esinys "[...] atsiveria keliais aspektais, t. y. esti prasmingas įvairiais požiūriais" [1: 32, 65] ir atsiremia į įvairialypę – intelektinę, emocinę ir t. t. – asmens bendrąją patirtį. Vienų tos patirties elementų požiūriu suvokiamas esinys gali pasirodyti esąs suprantamas, t. y. prasmingas, kitų – neprasmingas, nesuprantamas. Todėl, matyt, nėra nei absoliučiai suprantamų, prasmingų suvokiamo pasaulio esinių, nei absoliučiai nesuprantamų, neprasmingų. Visi jie yra suprantami arba nesuprantami tam tikru požiūriu. Laikui bėgant, pasikeitus aplinkybėms nesuprantamas esinys gali tapti suprantamu, ir atvirkščiai. Pagaliau, tiek suprati-

mas, tiek nesupratimas visada reiškiasi santykiniame kontekste – a) individualios patirties, b) platesnio patyrimo lauko, pavyzdžiui, mokslinės patirties, arba c) tam tikros visuomenės visos istoriškai susiklosčiusios patirties kontekste.

Be to, galima manyti, kad nesupratimas yra atskiras, ribinis supratimo atvejis. Juk suprantu, kad nesuprantu, kartais – ir ko nesuprantu, ir šis supratimas yra nesupratimo prasmė. Todėl suvokiamas esinijos pasaulis yra prasmingas ir kaip tam tikrais požiūriais suprantamas, ir kaip tam tikrais požiūriais nesuprantamas. Supratimas ir nesupratimas – dvi viena kitą sąlygojančios žmogiškojo patyrimo pusės, kurių vienovė apibrėžia prasmės, žmogiškosios patirties, žmogaus patiriamų esinių pasaulio, žmogiškosios būties apskritai ribas.

Interpretacija ir jos išdava – prasmė – būtų negalima, jei žmogiškoje patirtyje neglūdėtų susiklostęs bendrosios patirties klodas, nes empirinio patyrimo kontekste suvokiama informacija interpretuojama šį kloda ikūnijančių prasmių terpėje. Interpretacija, supratimas būtų nereikalingi, neprasmingi, jei empirinio patyrimo aktų metu suvokiama informacija visiškai ir visada sutaptų su aktualizuojamais bendrosios patirties dėmenimis – nebūtų ka interpretuoti. Interpretacija, supratimas ir prasmė būtų negalimi, jei suvokiama informacija nė vienu požiūriu neatitiktų bendrosios patirties elementų, būtų absoliučiai nuo jos skirtinga. Interpretacija, supratimas yra reikalingi ir galimi tik todėl, kad empiriniame žmogiškosios būties pasaulyje, empirinio patyrimo erdvėje besireiškiantys esiniai atsiveria asmeniui abiem savo "veidais": ir individualiu, įkūnijančiu konkrečius, nepakartojamus, atsitiktinius, neesminius esinių bruožus, ryšius, ir bendruoju, įkūnijančiu bendrasias, esmines, tolydžio atsikartojančias, santykinai pastovias esinių savybes, ryšius, informacija apie kuriuos ankstesnių žmogaus patyrimo aktų dėka yra nusėdusi jo bendrosios patirties démenyse.

Apskritai kalbant dera pažymėti, jog giliausia priežastis, privertusi žmogų interpretuoti suvokiamą informaciją, susiformuoti tam reikalingas semantines struktūras ir mechanizmus, yra egzistenciniai asmens poreikiai – visų pirma poreikis suprasti patiriamus reiškinius ir to supratimo pagrindu adekvačiai į juos reaguoti, rinktis tikslingus elgsenos modelius, prasmingus, racionalius veiklos tikslus, jų įgyvendinimo būdus ir priemones. Tik interpretuodamas, suprasdamas aplinkos pasaulį, žmogus gali būti racionalus. Prasmė ir racionalumas (iracionalumas) neatsiejami vienas nuo kito.

Supratimo aktuose besireiškiančioje bendroje patirtyje įkūnyta informacija apie bendrąsias esinių savybes, ryšius yra "įvilkta" į nusistovėjusias interpretacijos (supratimo) prasmines schemas, kurių visu-

ma atspindi asmens interpretacinį "horizontą". Todėl empirinio patyrimo metu suvokiama informacija įvelkama į interpretacines schemas, kurių dėka esinys ar jo atskiri elementai suprantami (interpretuojami), pavyzdžiui, kaip savybė, ryšys ar santykis; kaip daiktas arba procesas; kaip bendra arba individuali savybė; kaip priežastis ar pasekmė; kaip struktūra ar funkcija; kaip raida ar funkcionavimas; kaip dalis arba visuma; kaip žalingas arba naudingas veiksnys; kaip tikslas arba priemonė; kaip kriterijus, matas arba vertinimo, matavimo objektas ir t. t. Šios interpretacinės schemos yra istorinės, sociokultūrinės, asmens, visuomenės patirties sąlygojamos, saisto vienos kitas, kinta, reiškiasi kaip istoriškai konkretūs, dinamiški dariniai.

Bet koks asmens patyrimo aktas įgyja supratimo arba nesupratimo prasmę ne apskritai, o tik tam tikrų – vienos ar kelių – interpretacinių schemų atžvilgiu. Pasakymas "Aš nesuprantu tokio poelgio prasmės" dažniausiai išreiškia konstataciją, jog kalbantysis nesupranta aptariamo poelgio priežasties, motyvų. Daugeliu kitų požiūrių poelgis jam yra suprantamas. Elgesio motyvai šiuo atveju yra ta interpretacinė schema, kurios ribose vyksta suvokiamo elgsenos atvejo interpretacijos, supratimo ar nesupratimo aktas.

Interpretacijos akto metu įvykstantis konkrečių interpretacinių schemų aktualizavimas, išplėšimas iš viso potencialiai aktualizuojamų interpretacinių schemų arsenalo nėra atsitiktinis. Interpretacines schemas, jų savitarpio ryšius lemia bendruosiuose patirties dėmenyse susiklostęs ilgaamžis žmonijos pažintinis, vertybinis bei veiklos patyrimas. Pagrįstas interpretacinių schemų taikymas yra vienas veiksnių, sąlygojančių interpretacijos racionalumą. Neracionalu būtų taikyti procesų interpretacijai schemas, kurios yra pritaikytos daiktų semantinei interpretacijai. Vertinimo atveju beprasmiška taikyti interpretacines schemas, naudojamas pažintinei suvokiamų esinių interpretacijai. Ikiteorinės bendrosios patirties arba sveiko proto interpretacinių schemų taikymas teorinės, pavyzdžiui, mokslinės, veiklos erdvėje ir atvirkščiai neretai pasirodys esąs neracionalus žingsnis.

Interpretacinių schemų pobūdis bei turinys lemia jų kontekste vykstančių interpretacijos procesų išdavas – prasmių pobūdį, semantiką. Interpretacinių schemų įvairovė yra tolydi prasmių pasaulio įvairovei. Todėl interpretacinių schemų aibės architektonika yra, iš esmės, ir prasmių pasaulio architektonika. Interpretacinių schemų įvairovė suteikia pagrindą skirtingoms šių schemų klasifikacijoms, skirtingiems jų, taigi ir prasmių, pasaulio sąrangos modeliams.

Mūsų tyrimo tikslus atspindinčioje prasmių pasaulio klasifikacijoje pažymėtini keli įvairiu pagrindu išskiriami prasmių klodai. Atsižvelgiant į *epistemines* bei *ontines funkcijas*, pirmiausia išskirtinos *pažinti*-

nės, vertybinės ir veiklos konteksto sąlygojamos prasmės. Nusistovėjusi prasminė logika šias prasmes sieja subordinacijos ryšiais. Vertybinės prasmės raiška suponuoja pažintinių prasmių raišką, o veiklos (performatyvių) prasmių raiška – abiejų pirmųjų tipų prasmių – ir pažintinių, ir vertybinių – raišką. Šių subordinacijos ryšių nepaisymas daugelyje interpretacijos, supratimo kontekstų gali reikšti racionalumo stoką. Beprasmiška, pavyzdžiui, ka nors vertinti, t. y. suprasti suvokiamo esinio santykį su savo ar kitų poreikiais, interesais, vertybių sistema, jei esinio neatpažįstame, nesuprantame jo savybių, ryšių. Pažintinės, vertybinės ir veiklos prasmės paprastai esti susijusios, savitarpiškai viena kitą saistančios tokiuose interpretacijos, supratimo aktuose, kurie reiškiasi praktinio gyvenimo, veiklos kontekste: jokia veikla negalima be pažinimo ir vertinimo.

Kita vertus, žmogiškosios kultūros sistemoje esama tokių sričių, kur vyraujančią vietą užima tik tam tikro tipo prasmės. Fundamentinis mokslas, pavyzdžiui, skleidžiasi iš esmės tik teorinės pažintinės prasmės plotmėje; mene ypač svarbi vieta ir vaidmuo tenka vertybinėms prasmėms. Vienokio ar kitokio tipo prasmių vyravimą interpretacijos procese lemia tos veiklos, kurios terpėje vyksta interpretacija, tikslai, paskirtis.

Atsižvelgiant į esinių, kuriuos suvokiant patiriama informacija yra interpretuojama, genetinį nevienodumą, įprasta skirti gamtos objektų ir kultūros darinių (artefaktų) supratimą įkūnijančias prasmes. Esminis *kultūrinių* prasmių turinio dėmuo, kurio neturi *gamtinės* prasmės, yra suvokiamo artefakto paskirties, funkcijų samprata. Turint galvoje kultūros sričių, kurioms priklauso interpretuojami artefaktai, įvairovę, skiriamos *mokslinės*, *filosofinės*, *etinės*, *teisinės*, *politinės* ir kitokios prasmės.

Savitą artefaktų klasę sudaro komunikacines funkcijas atliekantys kultūros dariniai. Komunikacinės funkcijos, jų lemiamos šių artefaktų struktūros ir funkcionavimo ypatybės sudaro principinį jų prasmės aspektą, kurio paprastai neturi nei gamtinės prasmės, nei daugelis kultūrinių prasmių.

Komunikacijai plačiai naudojama kalba ar kitos prasmės komunikavimo priemonės yra paskatinusios kai kuriuos tyrinėtojus laikytis nuostatos, jog apie prasmę kalbėti tikslinga tik turint galvoje komunikacinį kontekstą. Taip pat kartais manoma, kad prasmė priskirtina tik tikslingai žmogaus veiklai. Tokie požiūriai kelia dideles abejones. Supratimo, interpretacijos procesai, kaip ir nuo jų neatsiejama kalba, yra universalūs, skleidžiasi bet kokiame žmogaus sąmoningos raiškos akte, todėl negali būti tapatinami vien su komunikacijos erdvėje besireiškiančiais interpretacijos aktais. Visas esinijos pasaulis – ne tik žmogaus veiksmai ar artefaktai, skirti kalba ir kitomis simbolinėmis priemonėmis perduoti prasmę –

yra interpretuojamas, suprantamas, prasmingas [8: 218–219].

Nebetęsiant išsamesnės prasmių pasaulio apžvalgos galima būtų tik paminėti dar vieną kitą prasmės tipą. Neretai skiriamos: a) sveiko proto, t. y. ikiteoriniam patirties lygmeniui priklausančios, ir teorinės prasmės; b) intersubjektyvūs, bendruosiuose žmogiškojo patyrimo dėmenyse įkūnyti prasmės elementai, kuriuos paprastai fiksuoja kalba, ir subjektyvūs, individualių interpretuojančio asmens patirties ypatybių lemiami prasmės komponentai; c) fiktyvios prasmės, įkūnijančios objektyvioje tikrovėje neegzistuojančių esinių sampratą, bei nefiktyvios prasmės, išreiškiančios realiai egzistuojančių esinių supratimo išdavas; d) neaktualizuotos (potencialios) prasmės, ikūnijančios daugiausia bendrąją asmens patirtį, ir aktualizuotos prasmės, kurios skleidžiasi kiekviename empiriniame interpretacijos, supratimo akte. Aktualizuota prasmė išreiškia aktualizuotos bendrosios patirties sąveiką su suvokiamo esinio konkrečias individualias ypatybes perteikiančia informacija, yra šios saveikos išdava.

Kiekvienas interpretacijos aktas yra tam tikrų, suvokiamai informacijai suprasti reikalingų interpretacinių schemų aktualizavimas ir taikymas. Standartiniais atvejais tai – iš esmės automatiškas veiksmas, neverčiantis paeiliui peržiūrėti keleto aktualizuojamų interpretacinių schemų. Keblesniais esinių supratimo atvejais interpretacijos procesas gali būti susijes su kelių interpretacinių schemų aktualizavimu ir bandymu taikyti suvokiamai informacijai suprasti. Jei tinkamos interpretacinės schemos nesurandama, interpretacijos procesas laikytinas nesėkmingu, jis neapsivainikuoja supratimu. Toks rezultatas neretai paskatina pervertinti turimas interpretacines schemas, jas tobulinti, konstruoti naujas. Kitais atvejais, kai interpretacinė schema pasirenkama, interpretacijos išdavos gali būti dvejopos - adekvatus, pagrįstas supratimas arba neadekvatus, t. v. netinkama interpretacine schema besiremiantis supratimas.

Šiame kontekste ryškėja tam tikras interpretacijos ir supratimo sąvokų turinio skirtumas. Interpretacija yra procesas, vykstantis tiek tuo atveju, kai jis apsivainikuoja supratimu, tiek tuo atveju, kai jis baigiasi priešingu rezultatu – nesupratimu. Todėl, matyt, esama pagrindo į interpretaciją žiūrėti kaip į procesą, o į supratimą (nesupratimą) – kaip į prasmėje įsikūnijantį to proceso rezultatą.

Interpretacinės schemos pobūdis sietinas su konkrečiu supratimo, interpretacijos kontekstu. Vienu atveju interpretacinės schemos vaidmenį gali atlikti sveiko proto arba mokslo sąvoka, kitu atveju – doktrinos, mitologiniai vaizdiniai, mokslinės, filosofinės teorijos, vertinimo kriterijų sistemos ir t. t.

Interpretacinių schemų aktualizavimas, atranka ir taikymas siekiant suprasti, paaiškinti suvokiamus esi-

nius, ju savybes ar ryšius yra sudėtingas, įvairių veiksnių sąlygojamas, daugeliui reikalavimų, taisyklių paklūstantis dalykas. Šių veiksnių nepaisymas gali pakirsti asmens interpretacinių pastangų sėkmę, atverti vartus iracionalumo apraiškų sklaidai žmogaus veikloje. Ypač dažnai su įvairiais interpretaciniais nesklandumais susiduriama teoriniame, moksliniame darbe. Čia nagrinėjamam reiškiniui paaiškinti dažnai taikomos skirtingos interpretacinės schemos. Gauti rezultatai neretai padeda suprasti reiškinį įvairiapusiškiau, išsamiau. Tačiau nestinga atvejų, kai taikomos interpretacinės schemos užgožia, paneigia ankstesnių interpretacijų eigoje nusistovėjusius, pasitvirtinusius reiškinio supratimo principus, daugiau ar mažiau adekvačiai perteikiančius jo prigimtį. Tokiais atvejais atsiranda pagrindas kalbėti apie neleistiną ankstesnės, pagrįstos interpretacinės schemos sutapatinimą su naująja, netinkama interpretacine schema, nepagrįstą jų subendramatinimą arba redukcionistinį naujosios interpretacinės schemos pobūdį. Redukcionistinių tendencijų nestokojama įvairiose šiuolaikinių teorinių tyrimų srityse, tarp jų ir estetikoje, meno filosofijoje.

ASMUO IR PRASMĖ

Žvilgsnis į žmogų kaip konkrečiomis istorinėmis, sociokultūrinėmis gyvenimo sąlygomis besiformuojančią asmenybę – ne filosofinį Robinzoną – susieja jį su sociokultūrinės patirties, praktikos apskritai kontekstu, ir ši sąsaja laikytina principine asmens, subjekto filosofinės sampratos ašimi. "Antirobinzoniška" asmens esmė, rodanti ontinį žmogaus įsišaknijimą istorinėje sociokultūrinės patirties dirvoje, atsiskleidžia visose subjekto raiškos plotmėse – interpretacijos, supratimo procesuose, praktinėje veikloje, būtyje apskritai.

Ši aplinkybė palieka filosofui vienintelę subjekto sampratos schemą: subjektas visada yra istoriškai konkrečios sociokultūrinės praktikos, sociokultūrinės patirties subjektas. Tokia samprata yra priešinga tradicinės metafizikos požiūriui, pabrėžiančiam "nežemišką neistorinio, bekūnio, transcendentinio subjekto būseną" [3: 13].

Subjektas įsikūnija, įgyja realų pavidalą tik interpretacijos, supratimo akte. Subjekto, suvokiamo kaip patirties subjektas, raiškos ribos sutampa su supratimo aktų raiškos pasaulio ribomis. Empirinio išorinės tikrovės reiškinių suvokimo atveju interpretuojančios sąmonės turinys aprėpia informaciją, atspindinčią suvokiamo reiškinio savybes, ryšius ir interpretacijos eigoje aktualizuotus asmens bendrosios patirties elementus (interpretacines schemas). Savimonės atvejais informacijos, atspindinčios konkrečius empirinius išorinio pasaulio reiškinius, vietą užima aktualizuojami asmens patirties dėmenys, kurie gali

aprėpti bendrąsias esinių savybes ar ryšius arba ir atminties išlaikytas konkrečias esinių ypatybes, patirtas empirinio suvokimo metu. Už interpretacijos akto ir jo metu aktualizuojamos informacijos ribų subjektas realiu pavidalu nesireiškia ir daugių daugiausia gali būti laikomas tik *potencialiu* subjektu. Nesupratimo atveju patyrimo, interpretacijos subjektas gali būti įvardijamas kaip nesupratimo subjektas.

Interpretacijos procese suvokiama informacija yra iprasminama aktualizuojamos bendrosios patirties kontekste. Šis iprasminimas apsivainikuoja supratimu (ar nesupratimu), t. y. įsikūnija tam tikrame rezultate – prasmėje. Iš to seka principinės reikšmės išvada – subjektas visada yra *prasmės* subjektas arba *semantinis* subjektas. Nėra subjekto, atsieto nuo prasmės, semantikos, lygiai taip pat, kaip nėra interpretacijos, supratimo aktų, atsietų nuo prasmės.

Subjektas, kaip interpretacijos, supratimo, semantinis subjektas, visada yra *koreliatyvus* interpretacijos akte aktualizuojamos bendrosios patirties, išorinės informacijos ir jų sąveikos konkrečios išdavos – prasmės – atžvilgiu. Kitaip tariant, interpretacijos metu subjektas reiškiasi ne kaip patyrimo subjektas, semantinis subjektas apskritai, bet kaip interpretacijos akte realizuojamos konkrečios prasmės subjektas.

Neaprėpiama žmogaus praktinės raiškos įvairovė lemia nepaprasta asmens patirties pasaulio įvairovę. Ši atsispindi tiek bendruosiuose žmogiškosios patirties prasminiuose dėmenyse, tiek konkrečiose interpretacijos aktų išdavose - prasmėse. Supratimo eigoje aktualizuojamos bendrosios patirties elementai gali priklausyti sveiko proto plotmei arba teorinei sąmonei, pažintinei, vertybinei ar performatyviai patirčiai. Turint tai galvoje, esama pagrindo kalbėti apie sveiko proto subjektą, teorinės veiklos subjektą, mokslinio pažinimo subjektą, filosofinio mąstymo subjekta, vertinimo subjekta, veiklos subjekta ir t. t. Bendrosios patirties kategoriniai skirtumai atspindi pačios sociokultūrinės praktikos kategorinius skirtumus ir savo ruožtu lemia galimas prasmių pasaulio tipologinio skaidymo linkmes.

Bendruosiuose žmogiškosios patirties dėmenyse fiksuojamos informacijos prasmių bendrumą lemia sociokultūrinės praktikos, žmonių egzistencinių sąlygų bendrumas. Bendrojoje patirtyje besikristalizuojančios prasmės, atspindinčios žmogui svarbias, esmines, pastovias suvokiamų esinių bei asmens santykio su jais ypatybes, pasižymi daugiau ar mažiau ryškiu intersubjektyvumu ir yra fiksuotos kalbos semantikoje. Supratimas yra, anot H.-G. Gadamerio, "...kalbiškai saistomas" [1: 139]. P. Rikioro (Paul Ricoeur) teigimu, "kalba yra svarbiausia bet kokio žmogiškojo patyrimo sąlyga" [14: 374]. J. Habermaso įsitikinimu, "Įprastinė kasdienė kalba remiasi intersubjektyviai priimamomis taisyklėmis: ji yra vieša. Komunikuojamos prasmės yra iš principo tapačios vi-

siems tam tikrai kalbinei bendruomenei priklausantiems nariams" [1: 195]. Taip yra, matyt, dar ir todėl, kad "visi žmonės apibendrina, savaime suprantama, maždaug tokiais pačiais būdais" [2: 26].

Kalbinis interpretacijos, supratimo procesų sąlygotumas duoda pagrindą tvirtinimui, jog subjektas visada yra ir *kalbinis* subjektas. Metafizinius bandymus "išvilkti" subjektą iš kalbos drabužio, siekiant kalbos nesaistomo išorinės tikrovės supratimo, daugelis vertina kaip beprasmišką užmačią. H. Putnamas nedvejodamas teigia, kad "Elementai to, ką mes vadiname "kalba" ar "protas"", taip giliai įsiskverbia į tikrovę, jog pats sumanymas įsivaizduoti save kaip suvokiančius kažką, kas yra "kalbos nesaistoma", yra fatališkai sukompromituotas nuo pat pradžios" [3: 42]. Jei nėra kalbos nesaistomo subjekto, supratimo, tai nėra ir kalbos nesaistomų prasmių.

Socialinės praktikos bendrieji dėmenys, bendroji patirtis, intersubjektyvia semantika paženklinta kalba daro asmenis, kuriuos aprėpia išvardyti bendrumo matmenys, tos pačios interpretacinės bendruomenės, to paties prasmių pasaulio, tos pačios kultūros, galiausiai, tos pačios visuomenės nariais.

Žmogus, kaip sąmoninga esybė, patirties subjektas "ontologiniu požiūriu nėra savarankus" [4: 55]. Neatskiriamas patyrimo santykio dėmuo yra patiriamas objektas. Patyrimo aktuose subjektas ir objektas atsveria kaip du logiškai vienas kitą numatantys patyrimo santykio poliai. Todėl neabejotina, kad patyrimo aktai, supratimas, interpretacija visada atsiremia į stiprius ontologinius pagrindus, o patyrimo aktų išdavos yra tikrovės, patiriamų esinių determinuojamos.

Į patyrimo santykį galima žiūrėti kaip į plačiai suprantamą episteminį santykį, bet jo nedera tapatinti su asmens pažintiniu santykiu sensu stricto. Episteminis santykis plačiąja prasme aprėpia ne tik pažinimo matmenį, bet ir vertinimą, emocines asmens reakcijas, valios raišką įkūnijančius patyrimo elementus. Šiuo požiūriu episteminio žmogaus ryšio su pasauliu erdvėje telpa įvairios patyrimo sritys: sveiko proto sričiai būdingas patyrimas, meninė, religinė, mokslinė patirtis.

Epistemiškai suvokiamo patyrimo kontekste subjekto ir objekto sąvokos įgyja epistemologijos sąvokų prasmę. Episteminio santykio kontekste svarstytinos ir ontologijos problemos, ypač išorinio pasaulio esinių determinacinis poveikis patyrimo akte besiformuojančiam patyrimo objektui. Laikantis nuostatos, kad "ontologinės tezės gali būti implicistiškai grindžiamos epistemologinėmis" [11: 145], tenka pripažinti, kad nuo pažinimo, supratimo, interpretacijos kontekstų atsieta, "Savarankiška ontologija mums yra neprieinama: tik interpretacijos vyksme suvokiame būtį, kurią interpretuojame. Supratimo ontologija atsiskleidžia interpretacijos metodologijoje..." [13: 251].

Kadangi objekto ir subjekto savokos yra koreliatyvios, suponuoja viena kitą, daugelis charakteristikų, būdingų patyrimo subjekto sampratai, gali būti priskiriamos ir patyrimo objekto sąvokos turiniui. Objektas įgyja realų pavidalą tik supratimo, interpretacijos akte. Nėra patyrimo, supratimo objekto apskritai: kiekvienas supratimo objektas yra konkrečiame interpretacijos akte išsikristalizuojantis darinys, kuri lemia taikomos interpretacinės schemos ir suvokiamo esinio savybes, ryšius atspindinti informacija. Priklausomai nuo interpretaciją saistančių tikslų, interpretacinių schemų pobūdžio supratimo objekto vaidmenyje gali atsidurti pažinimo objektas, sveiko proto raiškos terpėje patiriamas objektas, vertinimo objektas, meninio suvokimo objektas, religinio išgyvenimo objektas, filosofinės refleksijos objektas ir t. t. Nesupratimo atvejais galima, matyt, kalbėti apie nesupratimo objektą, nes nesupratimas yra supratimo epifenomenas.

Vertinamojo santykio atveju objekto turinyje atsispindi tos vertinamo esinio savybės, ryšiai, kurie žmogui yra reikšmingi, svarbūs jo poreikių, interesų, tikslų, vertybių atžvilgiu. Realioje supratimo procesų raiškoje vertybinis esinio įprasminimas visada remiasi, kaip savo prielaida, įprasminimu pažintiniame kontekste, įgalinančiu mažų mažiausia bent identifikuoti jį. Šiuo požiūriu esinio vertinimas visada esti kognityviškai sąlygotas. Savo ruožtu, vertybinis esinio įprasminimas, jo vertybinės prasmės suvokimas yra žmogaus emocinio reagavimo prielaida. Jis leidžia kalbėti apie asmens emocines reakcijas, kaip apie įprasmintas, prasmingas reakcijas. Vertybinių prasmių pobūdis saisto emocinių reakcijų pobūdį.

Konkretūs supratimo atvejai gali skirtis vieta, kurią užima pažintinės, vertybinės prasmės bei emocinė reakcija. Jų raiškos skirtumai yra daugiausia susiję su supratimo konteksto nevienodumu. Praktiniai ir kai kurie nepraktiniai, pavyzdžiui, estetiniai, tikrovės esinių supratimo kontekstai paprastai integruoja visus tris elementus: pažintines prasmes, vertybines prasmes bei pastarųjų sąlygojamą emocinę reakciją. Teorinio pažinimo atveju supratimas plėtojasi, iš esmės, tik pažintinių prasmių terpėje – nuo vertybinių prasmių stengiamasi abstrahuotis.

Vieną interpretacijos bei supratimo aktą gali skirti nuo kito ir tai, kokį vaidmenį – pagrindinį ar pagalbinį – jame atlieka pažintinės ir vertybinės prasmės. Moksle vyraujančiuose supratimo procesuose pažintinės prasmės užima centrinę vietą, o vertybinės – pagalbinę arba iš viso nesireiškia. Mene priešingai, pažintiniai interpretacijos dėmenys yra, iš esmės, pajungti vertybinei suvokiamų esinių interpretacijai, kuri yra pagrindinė estetinio patyrimo prasminė ašis.

Universali vertybinių prasmių raiška supratimo procesuose verčia įjungti į supratimo teoriją *aksiologini* požiūrį, kaip vieną esminių problemos aiškini-

mo aspektų. Šios išvados kontekste vertinant M. Heidegerio, H.-G. Gadamerio, P. Rikioro darbus, krinta į akis dėmesio stoka vertybiniams supratimo dėmenims. Šių hermeneutikos atstovų teorines nuostatas tebeveikia Vakarų filosofinei minčiai tradiciškai būdingi epistemologinis bei psichologinis požiūriai. Tiesioginis jų taikymas interpretuojant labai įvairialypes žmogiškojo patyrimo sritis atsiveria redukcionistinėmis tendencijomis – nepagrįsta supratimo aktų, prasmės gnoseologizacija bei psichologizacija. Dėl šios aplinkybės ypač nukenčia vertybinis žmogiškojo patyrimo dėmuo, vaidinantis kai kuriose veiklos srityse, pavyzdžiui, meninėje kūryboje, itin svarbų vaidmeni.

PRASMĖ IR TIESA

Fenomenologinė filosofija yra išplėtojusi nuostatą, iškeliančią sąmonės intencionalumą: sąmonė, supratimas, mąstymas, suvokimas visada yra sąmonė, supratimas ar suvokimas *ko nors*. Tas "kas nors" (anglų kalba rašytuose filosofiniuose tekstuose šis dalykas neretai įvardijamas žodžiu *aboutness*) laikomas "intencionalumą apibrėžiančia savybe" [16: 115]. Intencionalumas rodo, kad žmogus, kaip sąmoninga būtybė, ontologiškai nėra savarankus.

Intencionalumas, asmens suvokimo akiratyje atsidūręs "kas nors" įgyja realų pavidalą konkrečiame supratimo, interpretacijos akte ir, kaip toks, neturi prasmės atsietai nuo šį aktą realizuojančios sąmonės, tiksliau supratimo subjekto. Ir priešingai: sąmonė, subjektas neturi prasmės atsietai nuo to, kas suprantama, kas reiškiasi kaip interpretacijos, supratimo objektas. Todėl visiškai pagrįstai galima teigti, kad supratimas yra intencionalus, interpretacijos, supratimo išdava – prasmė – taip pat yra intencionali. Nesupratimas – irgi intencionalus.

Intencionalumas gali būti tapatinamas su vienu interpretacijos procese besireiškiančio supratimo santykio polių – supratimo objektu. Šis santykis įsikūnija supratimo subjekto ir objekto sąveikos padarinyje – prasmėje. Todėl prasmė, sąmonė, žmogaus sąmoningas ryšys su suvokiama tikrove apskritai yra pagrįstas bipoline, supratimo subjekto ir objekto santykį įkūnijančia struktūra. Ji glūdi tiek aktualioje prasmėje, tiek supratimo subjekto patirtyje fiksuotose prasmėse.

Prasmė, kaip bipolinės prigimties darinys, kaip supratimo subjekto patirtyje fiksuotos informacijos ir suvokiamo esinio savybes, ryšius atspindinčios informacijos, kuri supratimo akte reiškiasi kaip supratimo objektas, sąveikos išdava, visada susideda iš dviejų analitiškai skiriamų dėmenų – objektyvaus ir subjektyvaus. Pirmasis rodo, kad supratimas, prasmė yra intencionali, kad "mūsų minčių turinys ontologiškai priklauso nuo fizinio pasaulio, kuriame mes

esame įsišakniję, sąrangos" [4: 55]. Antrasis dėmuo parodo, kad suvokiamą esinį atspindinti informacija, kaip supratimo objektas, yra interpretuojama, įprasminama interpretacijos akto metu aktualizuojamos subjekto patirties kontekste.

Supratimo objekto vaidmenyje atsidūrusi informacija gali būti gana įvairi, t. y. išreiškianti: a) suvokiamų fizinio pasaulio esinių savybes; b) paties supratimo subjekto dvasinio pasaulio reiškinius, pavyzdžiui, nuomones, mintis, emocijas; c) prasmes arba – tai iš esmės tas pats – tekstuose, kitomis ženklų sistemomis fiksuotas mintis, teiginius, teorijas, emocijas. Nepriklausomai nuo to, kokia informacija yra interpretuojama, jos – kaip supratimo objekto – statusas interpretacijos procese nesikeičia.

Bipolinė samonės, supratimo ir jo rezultato – prasmės – sąranga yra principinės svarbos aplinkybė: ji leidžia prasmingai kelti epistemologiškai suvokiamos tiesos klausimą. Tik todėl, kad prasmė yra determinuota ir objektyviai, ir subjektyviai, galima klausti, kas joje yra salygojama objekto, t. y. suvokiamo esinio ypatybiu, ir kas priklauso nuo interpretuojančio subjekto patyrimo. Jei prasmė būtų tik objektyvi, atspindinti tik suvokiamo esinio ypatybes, arba tik subjektyvi, išreiškianti vien subjektą atspindinčią informaciją, tiesos klausimo nekiltų iš viso, būtų beprasmis. Tiesa suponuoja abudu prasmės matmenis. Prasmė netapatintina su interpretuojančios sąmonės, suvokiamos kaip tabula rasa, visišku užsipildymu supratimo objekta įkūnijančia informacija arba, priešingai, supratimo objekto, suvokiamo kaip tabula rasa, visišku užpildymu interpretacijos metu aktualizuojama supratimo subjekto patirtine informacija. Abi šios hipotetinės procedūros yra ydingos: jos naikina prasmę kaip sąveikos išdavą, kaip bipolinį darinį. Supratimo subjekto ir objekto sąveika pakeičiama supratimo objekto redukcija i supratimo subjektą arba, atvirkščiai, supratimo subjekto redukcija i supratimo objekta. Su tokia neleistino bendramatinimo praktika privalo, suprantama, nesitaikstyti jokia filosofinio mąstymo racionalumą sauganti institucija, kuri, M. Fuko (Michel Foucault) žodžiais, gali būti įvardijama kaip diskurso "policija".

Prasmė, supratimas, interpretacija išlaiko bipolinę sąrangą nepriklausomai nuo to, kokiuose – pažinimo, vertinimo ar veiklos, deskripciniuose ar performatyviuose – kontekstuose reiškiasi. Bipoliškumas yra svarbus veiksnys tiesos požiūriu. Tiesos klausimas gali būti keliamas tik bipoliškai suvokiamos prasmės atžvilgiu, bet ne kiekviena taip suvokiama prasmė gali būti vertinama teisingumo (klaidingumo) požiūriu. Epistemologinio tiesos klausimo kėlimo prasmingumą sąlygoja ne tik bipoliškumas, bet ir nemaža kitų aplinkybių – ypač supratimo, interpretacijos ir jos rezultatų vartojimo konteksto ypatybės, denotacinės ženklais fiksuojamų prasmių gali-

mybės, laiko veiksnys ir t. t. Šį faktą yra iškėlęs dar Aristotelis: "Kiekvienas diskursas kažką reiškia (sémantikos), bet ne kiekvienas yra teiginys (apophantikos): teiginiu gali būti tiktai tas diskursas, kuris yra teisingas arba klaidingas. Taip būna ne visada. Pavyzdžiui, malda yra diskursas, tačiau ji nei teisinga, nei klaidinga" [9: 142]. Prašymas, klausimas, įsakymas, liepimas, draudimas ir daugelis kitų performatyviuose kontekstuose besireiškiančių diskursų priskirtini teisingumo (klaidingumo) kriterijais nevertintinų prasminių išraiškų rūšiai. Iš to seka, kad prasmė, kaip tokia, neimplikuoja tiesos. Bet atvirkštinis santykis negalimas: tiesa visada suponuoja teisingumo ar klaidingumo požiūriu vertinamą prasmę.

Deskriptyviuose diskursuose funkcionuojančias prasmes vertinant teisingumo ar klaidingumo požiūriu taip pat iškyla keblumų. Dalykas tai, kad "deskripcijų atžvilgiu reikšmės ir egzistencijos sąsajos tezė klaidinga. Objekto egzistavimo negalime dedukuoti iš fakto, kad sakinys su atitinkamu singuliariniu terminu turi reikšmę" [11: 142]. Kitaip tariant, deskriptyvi išraiška (prasmė), kaip tokia, neimplikuoja nei tiesos, nei denotacinės funkcijos, nei objektyvaus esinio, kaip denotato, buvimo. Apskritai, reikia pabrėžti, kad prasminės išraiškos forma, kokia ji bebūtų - deskpripcija, performatyvas, teiginys, neiginys, liepimas, klausimas – pati savaime yra neutrali tiesos (klaidingumo) požiūriu. Tiesos klausimas iškyla tik šiomis formomis reiškiamų prasmių turinio atžvilgiu – kai siekiama nustatyti, ar prasmė atitinka joje atsispindinčias suvokiamų esinių savybes, ryšius.

Tas pat pasakytina ir apie psichologines formas, kuriomis reiškiasi interpretacijos, supratimo išdavos – prasmės. Nei suvokinys, nei mintis, nei vaizdinys – suvokiami kaip prasmes fiksuojančios asmens dvasinės raiškos formos – nėra nei teisingi, nei klaidingi. Tiesos klausimas iškyla tik tada, kai šiomis formomis reiškiamos prasmės interpretuojamos gnoseologiniu požiūriu, siekiant nustatyti jų atitikimą tikrovei. Tiesos klausimas visada yra susijęs su prasme, jos atitikimu (neatitikimu) tikrovei, – ir su nieku daugiau.

Pažymėtina dar viena aplinkybė: tiesos klausimą galima prasmingai kelti tik gnoseologinio santykio plotmėje. Tai – filosofinis, metakognityvus santykis, kuriame supratimo subjektas reiškiasi kaip metasubjektas. Šiame kontekste verta pacituoti R. Poperį (Raimund Popper). Jo nuomone, "Lemtingas yra Tarski'o atradimas, jog kalbėdami apie teiginio ir faktų atitikimą... mes turime vartoti metakalbą, kuria galime kalbėti apie du dalykus: teiginius ir tuos faktus, kuriuos jie nurodo. (Tokią metakalbą Tarski vadina "semantine", o metakalbą, kuria mes galime kalbėti apie objektinę kalbą, bet ne apie faktus, kuriuos ji nurodo, vadinama "sintaktine") [12: 239]. Bet kuris objektinio pažinimo subjektas, ėmęsis spręs-

ti savo tyrimo rezultatų teisingumo klausimą, "persikelia" į kito – gnoseologinio, metakognityvaus – santykio plotmę, tapdamas metasubjektu, semantinės metakalbos atstovu. Tyrėjui svarbu aiškiai suvokti, kokiame teorinio tyrimo lygmenyje – objektinio pažinimo, filosofiniame, metakognityviniame ar metafilosofiniame – skleidžiasi jo analitinė mintis, kokiam lygmeniui priskirtinos tyrimo išdavos.

METODOLOGINIO REDUKCIONIZMO APRAIŠKOS

Pateikta interpretacijos, supratimo procesu analizė atveria galimybę išryškinti keletą metodologinio redukcionizmo apraiškų, turinčių neigiamą įtaką šiandieninės estetikos problemų - tarp jų ir meno santykio su pažinimu klausimo - sprendimui. Minėtos apraiškos daugiausia yra susijusios su Naujųjų laikų, ypač XIX a. pabaigos ir XX a. pirmosios pusės, Vakarų filosofijai būdingu pozityvistiniu, antimetafiziniu nusiteikimu bei kognityvistine nuostata, absoliutinančia asmens pažintinį santykį su tikrove, kaip iš esmės vienintelę metodologinę tikrovės esinių suvokimo ir aiškinimo plotmę. Atliekant metafilosofinę šiuolaikinės meno epistemologijos, estetikos apskritai principų reviziją siektina, kad į peržiūrėtą metodologini jos arsenala neprasmuktu jokia metodologinio redukcionizmo žyme paženklinta nuostata.

Vienas redukcionistinio mąstymo, arba nesėkmingo metodologinio bendramatinimo, atvejų, iki šiol tebesireiškiančių filosofinės refleksijos plotmėje, yra metafizikos tradiciją atspindintis pažinimo rezultatų, t. y. epistemologinių reiškinių, *ontologizavimas*. Jis grindžiamas antikinius laikus siekiančiu įsivaizdavimu, kad mūsų pažinimo išdavas, pavyzdžiui, vaizdinius, sąvokas, atliepia joms adekvatūs objektyvios tikrovės reiškiniai, esmės, į kurias dera žvelgti kaip į nuo pažinimo ar patyrimo apskritai nepriklausančius kitabūtinius sąvokos ar vaizdinio dvynius.

Ontologizavimui priešinga redukcinė kryptis reiškiasi ontologinio žvilgsnio plotmėje suvokiamų tikrovės esinių *epistemologizacija*, t. y. įsivaizdavimu, kad išorinio pasaulio sąrangą visiškai lemia pažinimo eigoje susiklosčiusios sąvokos, nuomonės, požiūriai, teorijos.

Ir viena, ir kita redukcionistinė nuostata remiasi tradicinei metafizikai būdinga prielaida, kad "teorinis protas atras save racionaliai struktūruotame pasaulyje arba kad pats protas suteikė gamtai ir istorijai racionalią struktūrą" [6: 34]. Turint galvoje šią aplinkybę Vakarų filosofija bei atskiros jos šakos, pavyzdžiui, epistemologija, estetika, laikomos logocentriškomis [17: 116]. Į tikrovėje bei teoriniame prote įsikūnijusį Logosą jos žiūri kaip į būties ir pažinimo stabilumo, racionalumo pamatą.

Šiuolaikinė filosofinė refleksija nepripažįsta taip suprantamo Logoso, dekonstruoja logocentrizmą kaip atgyvenusią metafizikos tradiciją. Todėl, anot G. Steinerio (Georg Steiner), "Šiandien mes našlaičiai, bet laisvi stovime vietoje, kur nėra Logoso" [17: 122].

Abi aptariamos redukcionistinės tendencijos kaltintinos ta pačia nuodėme. Jos iš esmės naikina pažintinį santykį, redukuodamos vieną pažinimo santykio polių į kitą: pažinimo subjektą į pažinimo objektą (ontologizacija) arba pažinimo objektą į pažinimo subjektą (epistemologizacija). Pažinimas, arba plačiau - supratimas, liaujasi buvęs sąveika, o pažinimo rezultatas, prasmė - tos sąveikos išdava, įkūnijančia ir objektyvų, ir subjektyvų prasmės matmenis. Tačiau nei ontologija, nei epistemologija nėra savarankiškos, jos numato viena kitą kaip savo egzistavimo sąlygą. Nėra supratimo, prasmės, patyrimo apskritai už subjekto-objekto sąveikos. Toks dalykas neįmanomas iš principo. Nėra "grynai" ontologinės ar "grynai" epistemologinės prasmės. Ji visada yra supratimo subjekto ir supratimo objekto sąveikoje gimes kūdikis, atnešantis prigimtyje glūdintį tiesos klausimą: kas išgyvenamo patyrimo turinyje yra determinuota iš išorės, sąlygojama objektyvios tikrovės, ir kas yra nulemta patyrimo subjekto ypatybių? Bandymas apeiti šį klausimą, sutapatinant patyrimo objekte fiksuojamą informaciją su patyrimo subjekto įkūnijama informacija, yra neteisėtas mėginimas palengvinti sau gyvenimą, filosofinė "kontrabanda", kurios neturėtų pakęsti jokia filosofinio diskurso racionalumą kontroliuojanti metafilosofinė priežiūros institucija.

Metodologinė nuostata, pabrėžianti objektyvių ir subjektyvių pradų raišką supratimo, prasmės, žmogiškojo patyrimo apskritai aktuose, yra tuo pačiu metu ir *antiesencialistinė* (postmodernistų šiam žodžiui teikiama prasme), ir *antisubjektyvistinė*.

Metodologinio redukcionizmo pagundai ypač dažnai neatsispiriama buvojant epistemologijos valdose. Šių valdų ribos netapatintinos vien su pažinimo sritimi, nes plačiąja prasme suvokiama epistemologija sietina su visa žmogiškojo patyrimo erdve. Jei šios aplinkybės nepaisoma, neišvengiamai pakliūnama į redukcionistinio mąstymo spąstus: įvairialypis žmogiškasis patyrimas nepagrįstai redukuojamas vien į pažintinį. Pažinimas tampa pagrindu, kuriuo remiantis subendramatinamas visas patyrimo laukas; pažintinio patyrimo "tinklelis" klojamas ant visų žmogiškojo patyrimo sričių: mokslo, meno, dorovės, filosofijos, religijos ir kt. Taip užgožiami patyrimo elementai, kurie reiškiasi daugelyje žmogaus dvasinės bei praktinės veiklos formų, bet nesireiškia pažinime arba yra jam šalutiniai. Pažintinio požiūrio taikymas visam žmogaus patyrimui palieka už tyrinėtojo dėmesio centro ribų vertybinį bei psichologinį patyrimo aspektus, ir tai turi itin neigiamos įtakos teoriškai aiškinant meno gnoseologijos bei estetikos apskritai problemas.

Naujųjų amžių mokslas, įspūdingais laimėjimais pelnęs visuotinį pripažinimą, padėjo Europos teorinėje kultūroje įsitvirtinti vienašališkai scientistinei pažinimo sampratai. Tai – dar viena plačiai iškerojusi redukcionistinio mąstymo apraiška, tebedaranti poveikį aiškinant gnoseologijos, estetikos problemas.

Scientizmo šalininkai įsitikinę, kad mokslas yra iš esmės vienintelė tikra pažinimo forma, pažinimas *par excellence*. Jų nuomone, mokslinio pažinimo samprata laikytina pažinimo apskritai sampratos paradigma. Bet koks pažinimas nusipelno pažinimo vardo tiek, kiek atitinka moksliniam pažinimui būdingus reikalavimus, pavyzdžiui, tokius: pažinimo rezultatai turi būti iš principo verifikuojami (falsifikuojami); pažinimo rezultatams komunikuoti vartojamos kalbinės išraiškos ar kitos simbolinės komunikavimo formos turi pasižymėti neabejotina referentine funkcija; pažinimo rezultatai turi būti perteikiami loginiais teiginiais ir t. t.

Pažinimą tapatinant su viena jo formų – moksliniu pažinimu, nelengva apibrėžti kitų žmogiškojo patyrimo sričių santykį su pažinimu. Radikalūs scientizmo šalininkai tokias kultūros sritis, kaip filosofija, menas, atskyrė nuo pažinimo, laikydami jas iš esmės žmogaus vertinamojo santykio su išoriniu pasauliu išraiškomis, kurioms teisingumo kriterijus apskritai negali būti taikomas. Autoriai, siekę pakelti filosofijos ar meno socialinį prestižą, bandė juos suartinti su pažinimu, tam tikslui pasirinkdami vieną iš dviejų kelių: arba meno bei filosofijos prigimtį interpretuodami taip, kad jie darėsi sunkiai beatskiriami nuo pažinimo, arba, priešingai, pažinimą interpretuodami tokiu būdu, kad jo samprata ėmė bemaž sutapti su meno ar filosofijos samprata.

Abi šios redukcionistinio mąstymo linkmės tebegyvuoja šiuolaikinėje teorinėje kultūroje, ypač meno filosofijos, estetikos darbuose. Tačiau ju svoris nėra vienodas: nūdien vyrauja antroji linkmė, kurios atstovai labai pažemina pažinimui taikomų reikalavimų kartelę. Nemaža neopragmatistų, postmodernistinio mąstymo šalininkų yra linkę atsisakyti tiesos, suprantamos kaip minties atitikimas tikrovei, savokos. Ji, pasak T. Kuno, turi "išnykti kartu su esencializmu" (foundationalism) [8: 95]. R. Rorty isitikinimu, "devizas "tiesa yra atitikimas vidinei tikrovės prigimčiai" ... yra ne tiek teorija, kiek šūkis, kurį beprasmiškai skandavome šimtmečiais. Mes, pragmatistai, manome, kad galime liautis jį skandavę be jokių žalingų pasekmių" [3: 32]. Reiškiama mintis, kad į visas pažinimo formas dera žvelgti vienodai pagarbiai, neteikiant pirmenybės nė vienai kuriai nors iš jų, pavyzdžiui, pažinimui, kurio rezultatai formuluojami kalbos priemonėmis [18: 177]. Pasukę tokia linkme, neopragmatistai prieina išvadą, kad galima "atmesti skirtumus tarp filosofijos, mokslo ir politikos" [3: 35]. Pragmatizmas, anot R. Rorty, "į mokslą žiūri kaip į vieną literatūros žanrą arba – tą patį dalyką apvertus, – į literatūrą ir menus žvelgia kaip į tyrimą, grindžiamą tais pačiais principais kaip ir moksliniai tyrimai" [15: 61].

Redukcionistinės tendencijos, besireiškiančios nepagrįstu skirtingų kultūros sričių bendramatinimu, lemia dviprasmišką požiūrį į mokslo ir meno prigimtį bei sociokultūrinę jų reikšmę, taip pat sąlygoja nemaža meno gnoseologijos spragų.

XX a. pažinimo teorijos neišvengė ir dar vienos, siauresnės savo prigimtimi, redukcionistinės tendencijos – mokslinio pažinimo tapatinimo su viena jo šaka – gamtotyra, tiksliaisiais mokslais. Šiuo keliu ėjo Vienos ratelio atstovai, "įstatę filosofiją į siauras metodologijos ir mokslo teorijos vėžes" [6: 37]. Nors loginio pozityvizmo programa pasirodė besanti ne vienu atžvilgiu nereali, utopiška, kai kurie metodologiniai jos principai išlaiko savo įtaką ligi šiol. Ji jaučiama ir estetikoje – tiek bendrųjų estetikos problemų, tiek meno gnoseologijos klausimų interpretacijoje.

Aptariamos redukcionizmo tendencijos esmę išreiškia tyrėjo požiūris į meninės kūrybos vaisių artefaktą, kaip į gamtotyrai būdingo eksperimentinio tyrimo, stebėjimo objektą. Kaip tik todėl toks požiūris neretai apibūdinamas kaip fizikalistinis, natūralistinis, biehevioristinis, empiricistinis ar redukcionistinis [3: 35]. Jis sudaiktina, objektyvizuoja meno kūrinį, išplėšia jį iš sociokultūrinio konteksto, autonomizuoja. Toks požiūris neretai skatina tyrinėtoją daugiausia dėmesio skirti formalioms, jutimiškai suvokiamoms meno kūrinio kokybėms, neteikiant deramo dėmesio prasminiams kūrinio klodams - esminiam kūrinio aspektui. Šioje suvokimo plotmėje besikristalizuojančią kūrinio prasmę išsemia iš esmės tik kūrinio, suvokiamo kaip fizinis darinys, formalios bei jutiminės savybės. Suprantama, tai yra drastiškas kūrinio prasmės numelioravimas, jo nusodinimas ant semantinės "seklumos", t. y. kūrinio desemantizacija. Kūrinys tokiu atveju neatsiveria savo simboline puse, įkūnijančia komunikuojamą prasmę, kurios interpretacijų procese atsiskleidžia kūrinio prasminis turtingumas, istorinis, sociokultūrinis jo prasmės sąlygotumas. Dėl polinkio sudaiktinti artefakta net meno kūrinio prasminis klodas imamas suvokti kaip autonomiška, uždara, sociokultūrinio konteksto nesaistoma struktūra. Visa tai, žinoma, neigiamai veikia meno epistemologijos ir daugelio kitų estetikos problemu teorini aiškinima.

Ši redukcionistinio mąstymo apraiška itin ryškius kontūrus įgyja analitinės filosofijos tradicijomis besiremiančiuose anglų bei amerikiečių estetikos mokslo darbuose. Ją pastebi tiek kontinentinės estetikos autoriai, tiek patys analitinės estetikos atstovai. Antai, amerikiečių estetikas Dž. Margolis (Joseph Margolis) atvirai konstatuoja minėtas apraiškas anglų bei amerikiečių estetinėje mintyje ir įvardija jas kaip "redukcionistines tendencijas" [10: 391]. Tačiau šių tendencijų suvokimas analitinės krypties estetikoje dar nėra tapęs teoriniu veiksniu, iš esmės keičiančiu metodologinę šios krypties estetikų orientaciją, lemiančiu metodologiškai naujus estetikos problemų, tarp jų ir meno gnoseologijos, sprendimus.

Galiausiai pažymėtinas dar vienas ydingo bendramatinio arba metodologinio redukcionizmo atvejis. Tai – metakognityvaus tyrimų lygmens nepagrįstas tapatinimas su objektinio pažinimo lygmeniu. Sprendžiant meno gnoseologijos klausimus ši redukcionizmo tendencija neretai virsta viena iš metodologinių kliūčių, trukdančių rasti įtikinamesnį nagrinėjamų problemų sprendimą.

Šią redukcionistinio mąstymo nuostatą dažniausiai skatina daiktiškas, objektinis požiūris į meno kūrinį. Šitaip suvokiant kūrinį, jo tyrimui taikomi objektiniam tyrimų lygmeniui atstovaujantys metodai.

Analizuojant meno santykius su pažinimu, tiesos mene problemą, objektinio tyrimo lygmenį turi keisti kitas – metakognityvus – lygmuo, t. y. reikia pereiti į kitą pažintinio suvokimo "registrą". Deja, ši būtinybė ne visada suvokiama, todėl meno pažintinio vaidmens ar meno gnoseologijos problemų apskritai aiškinimas atsiduria aklavietėje.

* * *

Metas padaryti kai kurias išvadas, į kurias būtų galima atsiremti toliau svarstant meno epistemologijos problemas. Pritaikymo galimybė duoda pagrindą žvelgti į šias išvadas kaip į metodologinio pobūdžio nuostatas.

- 1. Žmogaus egzistencija, besiskleidžianti dvasine ir praktine asmens raiška, yra paženklinta konkretybės, nepakartojamumo, atskirybės žyme. Ši aplinkybė negali būti laikoma dingstimi neigti loginius, racionalius žmogiškojo pažinimo bei būties apskritai pagrindus. Priešingai, ji gimdo egzistencinį poreikį kurti pastoviuosius, esminius, racionaliuosius žmogiškojo patyrimo dėmenis ir yra loginis pagrindas, pradinė pozicija, įprasminanti racionaliųjų žmogiškojo pažinimo ir būties pamatų paiešką apskritai.
- 2. Išorinis pasaulis, būtis atsiveria asmeniui kaip žmogiškojo patyrimo saistoma realybė. Todėl neprasminga žvelgti į ontologijos problemas kaip į epistemologiškai nesaistomas. Nėra epistemologiškai nesąlygojamos ontologijos, ir, priešingai, ontologiškai nesaistomos epistemologijos.
- 3. Atsižvelgiant į bipolinę žmogiškojo patyrimo prigimtį, atspindinčią objektyvių ir subjektyvių pradų sąveiką patyrime, negali būti pateisinama nei epistemologijos ontologizacija, nei ontologijos epistemologizacija. Šia nuostata dera vadovautis sprendžiant ne

tik filosofinio pobūdžio problemas, bet ir teorinius atskirų kultūros sričių, pavyzdžiui, meno, klausimus.

- 4. Savo egzistencijoje asmuo reiškiasi kaip praktikos subjektas, ir tai lemia visuotinį pragmatinį žmogiškojo patyrimo matmenį. Praktikos matmuo sąlygoja esminius patyrimo komponentus: bendruosius patyrimo dėmenis ir jų taikymą; racionalumo pagrindus; patyrimo prasminį turinį; kalbos semantiką ir funkcijas; savitą pažinimo, vertinimo, emocinių reakcijų ir kitų žmogaus dvasinės raiškos formų vietą ir vaidmenį atskirose sociokultūrinės veiklos srityse ir kt.
- 5. Semantinė bei funkcinė žmogiškojo patyrimo įvairovė atspindi ją sąlygojančio sociokultūrinės praktikos pasaulio reikmių įvairovę. Todėl patyrimas negali būti redukuojamas į vieną kurią nors sudėtinę savo dalį, pavyzdžiui, pažintinę patirtį. Vienpusiško žmogiškojo patyrimo subendramatinimo atvejai epistemologizacija, aksiologizacija ar psichologizacija laikytini teorinės kultūros racionalumą žeidžiančiomis metodologinėmis nuostatomis.
- 6. Pažintinis žmogiškojo patyrimo dėmuo neturi būti tapatinamas vien su mokslinėje veikloje įgyjama pažintine patirtimi. Toks vienašališkas scientistinis požiūris palieka už tyrinėtojo dėmesio akiračio ribų pažintinę patirtį, susijusią su kitomis žmogaus sociokultūrinės veiklos sritimis.
- 7. Metodologiškai nepateisintinu laikytinas teorinėje kultūroje vis dar tebesireiškiantis polinkis tapatinti mokslinį pažinimą su viena jo formų – gamtamoksliniu pažinimu. Ši tendencija lemia asmens patyrime atsiveriančio pasaulio esinių sudaiktinimą, objektyvizaciją ir iš dalies jų autonomizaciją, desemantizaciją ir dekontekstualizaciją.
- 8. Pažintinės veiklos racionalumas verčia aiškiai suvokti, kokiam teorinio pažinimo lygmeniui kognityviniam ar metakognityviniam atstovauja taikomi pažinimo metodai, kaip jie atitinka nagrinėjamos problemos prigimtį. Šią aplinkybę itin svarbu turėti galvoje tiriant tiesos raišką įvairiose žmogaus sociokultūrinės veiklos srityse.
- 9. Redukcionistinio požiūrio apraiška laikytinas iki šiol teorinėje kultūroje pastebimas polinkis žmogiškąjį patyrimą ir to patyrimo subjektą suvokti atsietai nuo laiko matmens, sociokultūrinės tradicijos, lemiančios istorinį bei kultūrinį konkrečių patyrimo aktų ir juose įsikūnijančių prasmių sąlygotumą.

Į nurodytas metodologines nuostatas galima žiūrėti kaip į taisyklių rinkinį, "instrukciją" ar gaires, kuriomis turi vadovautis M. Fuko žodžiais įvardijama metafilosofinė "policija", įpareigota prižiūrėti, kad tolesnis meno epistemologijos problemų svarstymas nepažeistų šiomis gairėmis apibrėžiamų teorinės minties kelių. Šių taisyklių racionalumą ir vertę gali parodyti tik nauji teoriniai produktai, tiksliau, nauja tradicinių meno epistemologijos problemų samprata

su sąlyga, jei ji atitiks racionalesnės, perspektyvesnės teorijos kriterijus: apims didesnį empirinės informacijos kiekį, bus logiškai nuoseklesnė, tvirtesnė, pasižymės "didesne aiškinamąja ir numatomąja galia" [12: 227], platesnėmis pritaikymo galimybėmis, bus paprastesnė [8: 114, 115], ir t. t.

Gauta 2002 05 03

Literatūra

- Bleicher J. Comtemporary hermeneutics: Hermeneutics as method, philosophy and critique. London, New York: Routledge and Kegan Paul Ltd., 1993.
- Davidson D. Seeing through language. In: *Thought and language* / Royal Institute of Philosophy. Supplement, N. 42. Cambridge U-ty Press, 1997.
- Debating the state of philosophy: Habermas, Rorty and Kołakowski. Ed. by J. Niżnik and J. T. Sanders. Westport: Praeger Publishers, 1996.
- 4. Esfeld M. What can Heidegger's *Being and Time* tell today's analytic philosophy? *Philosophical explorations*. 2001. Vol. 4, N 1.
- 5. Gadamer H.-G. Truth and method. New York, 1975.
- Habermas J. Postmetaphysical thinking: Philosophical essays. Bodmin, Cornwall: Hartnolls Limited, 1995.
- Jackūnas Ž. Meno kūrinio interpretacijos ir supratimo problema hermeneutinės orientacijos estetikoje. Filosofija ir sociologija. 1990. Nr. 1.
- 8. Kuhn Th. *The road since STRUCTURE*. Chicago, London: U-ty of Chicago Press, 2000.
- 9. Lyotard J.-F. *Postmodernus būvis: Šiuolaikinį žinojimą aptariant*. Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- 10. Margolis J. Ontology of art: Historical ontology. In: *Encyclopedia of aesthetics*. New York: Oxford U-ty Press, 1998. Vol. 3.
- 11. Newen A., E. von Savigny. *Įvadas į analitinę filosofiją*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.

- 12. Popper K. R. Rinktinė. Vilnius: Pradai, 2001.
- 13. Ricoeur P. Existence and hermeneutics. In: Bleicher J. *Contemporary hermeneutics: Hermeneutics as method, philosophy and critique*. London, New York: Routledge and Kegan Paul Ltd, 1993.
- Ricoeur P. On interpretation. In: After philosophy: *End or transformation*? Ed. by K. Baynes, J. Bohman, T. McCarthy. Cambridge and oth.: The MIT Press, 1991.
- Rorty R. Pragmatism and philosophy. In: After philosophy: End or transformation? Ed by K. Baynes,
  J. Bohman, T. McCarty. Cambridge and oth: The MIT Press, 1991.
- Searle J. R. The explanation of cognition. In: *Thought and language* / Royal Institute of Philosophy. Supplement, N 42. Cambridge: Cambridge U-ty Press, 1997.
- 17. Steiner G. Tikrosios esatys. Vilnius: Aidai, 1998.
- 18. Toulmin S. *Return to reason*. Cambridge, London: Harvard U-ty Press, 2001.

Žibartas Jackūnas

MEANING AS THE THEORITICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLE OF MODERN HUMAN STUDIES

Summary

The article deals with theoretical problems related to concepts of interpretation, understanding and meaning. A relationship between the concepts is discribed. The connections between meaning and truth are subjected to a separate investigation. The article ends with an enumeration of several reductive tendencies marked in theoretical literature of aesthetics and, especially, epistemology of art, namely: one-sided cognitive conception of human experience; scientistic conception of knowledge; reduction of scientific knowledge to one of its form – natural sciences; lack of due attention to the historical dimension of human experience, etc.